

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Юлиан Куюмджиев

за дисертационния труд на

Росица Илиева Николова,

докторант в Института за изследване на изкуствата – сектор „Музика”,

на тема

„Многогласни богородични песнопения в творчеството на руски и български автори от края на XIX до средата на XX век”

за присъждане на научната и образователна степен *доктор*
в професионално направление 8.3. *Музикално и танцово изкуство*,
научна специалност *Музикознание и музикално изкуство*

Дисертационният труд на Росица Николова се състои общо от 162 страници, от които 129 страници основен текст (който съдържа увод, две глави, всяка с по три раздела и заключение), 26 страници приложения (с нотни примери и преводи на богослужебни текстове) и 7 страници библиография, която включва 106 заглавия. Обект на изследването са „богородичните песнопения като жанр в православно богослужение”, предмет на изследването – „многогласните богородични творби в църковно-певческото наследство на Добри Христов, Петър Динев и Павел Чесноков”. Основната цел на дисертацията е да представи авторското многогласно богородично църковно-певческо наследство на тримата композитори и да се изведат общи принципи и композиционни похвати в разглежданите песнопения.

Изследването на Росица Николова се вписва в поредицата от трудове, посветени на отделни жанрове или последования в православната църковна музика у нас. Досега богородичните песнопения не са били предмет на специално проучване и затова изборът на докторантката е навременен. Като действащ църковен диригент с немалък професионален стаж самата тя подчертава практическата насоченост на работата си „в перспективата на храмовото и извънхрамовото музикално изпълнителство” (с. 5).

Основна част от увода представлява обзор на съществуващата литература по темата. От него става ясно, че докторантката е проучила значителен кръг от трудове, посветени както на общата проблематика, с която е свързана темата на дисертацията, така и на специални проблеми – например навлизането на многогласието в българската църковна музика и приносът на отделни композитори в този процес, „Българский роспев” и дискусията за „истинското българско църковно пеене”, процесите в руската църковна музика от края на 19. и началото на 20. век, взаимоотношенията между руската и българската църковнопевческа традиция от изследвания период. Впрочем в увода авторката би трябвало да въведе самите заглавия на трудовете, а не само да посочва имената на авторите с индекси за изданията.

Въз основа на направения обзор на литературата в увода първата глава на труда представлява „кратък исторически преглед” по определението на Росица Николова и се състои от три раздела. В първия авторката изяснява възникването на т.нар. *Ново направление* в руската църковна музика от края на 19. и началото на 20. век и основополагащата роля в тази насока на Степан Василиевич Смоленски, спецификата на новия творчески облик на тази музика, възраждащ старинни руски църковнопесенни традиции и представен от водещи композитори в руската

църковна музика от това време като Александър Касталски, Александър Гречанинов, Николай Компанейски, Сергей Рахманинов, Павел Чесноков и други. Текстът на този раздел се опира главно върху многотомното издание, публикувано през последните две десетилетия – *Русская духовная музыка в документах и материалах (РДМДМ)*, и така този текст въвежда актуална археографска и музикалноисторическа информация от руското музиковедение.

Следващите два раздела на първа глава са посветени на навлизането на многогласието в България в светската и в църковната музика като „нов тип културно-музикална изразност” (втори раздел) и дискусията за „истинското българско църковно пеене” (трети раздел). Текстът им също има предимно реферативен характер, като представя и коментира научните тези на редица автори, посочени в увода, които изследват тази проблематика. Разделянето на светска и църковна музика във втория раздел до голяма степен е условно, доколкото в първия подраздел, посветен на светската музика, основно са очертани промяната в отношението към традиционното монодийно църковно пеене и предпоставките за проникването на многогласието в богослужебната практика. Твърде скромно обаче в този раздел е представено началото на многогласното църковнохорово творчество (въпреки че в увода и съответно в библиографията са посочени редица трудове, посветени на този процес), а именно това трябва да бъде в основата на авторските изследвания на докторантката във втора глава. Още повече, че самата Росица Николова в заключението подчертава, че „този исторически преглед е необходима теоретична база и подготвя последвалата същинска част на дисертационната разработка, в която се анализират богородичните песнопения на Добри Христов, Петър Динев и Павел Чесноков” (с. 127).

При обзора на проблема за „Болгарский роспев” е въведен цитат от руската изследователка Марина Рахманова: „Днес е известно, че „Болгарский роспев“ в руските певчески книги не се явява именно „български“, и още повече „старобългарски“ (с. 24). За съжаление докторантката не коментира този цитат, макар че обзорът се основава на изследвания на български музиколози върху този проблем.

Всъщност приносните моменти в дисертацията на Росица Николова се съдържат именно във втората глава, която е и много по-обемна. Ценна е систематизацията в таблици на богородичните песнопения от Добри Христов, Петър Динев и Павел Чесноков, които е направила авторката в съответните три раздела на тази глава. Те дават важна информация за годините на възникване на песнопенията, принадлежността им към конкретни литургични последования, данни за печатните издания, изпълнителския състав, тоналността и други характеристики на отделните произведения. Бих препоръчал някои допълнения в таблиците – например в третата графа при всички песнопения да се уточни броят на гласовете; добре е да се посочи навсякъде дали песнопението е предназначено за еднороден или за смесен хор.

Важно постижение на Росица Николова е идентифицирането на едногласни църковни песнопения, използвани цялостно или частично в многогласни произведения от Добри Христов, Петър Динев и Павел Чесноков, като авторката посочва църковно-певческите сборници, в които те са поместени – например идентификацията на невмения ръкопис на Атанас Манов, използван от Добри Христов, като песнопение от Петър Ефески, публикувано в Псалтикийната литургия на Манасий Поптеодоров. Докторантката е уточнила и принадлежността на някои песнопения към конкретно богослужебно последование и мястото им на изпълнение. Това показва задълбочено проучване на обемен изворов материал, способност за

сравнителен аналитичен поглед при работата с него и представлява несъмнен принос на работата ѝ. Също трябва да се отбележи и направеният от нея превод на някои от текстовете на изследваните богородични композиции от църковнославянски на съвременен български език.

Извършеният от Росица Николова анализ на богородичните песнопения на Добри Христов, Петър Динев и Павел Чесноков (за Чесноков става дума за „най-представителните за стила му”, както подчертава авторката на с. 96) разкрива спецификата на композиционното им изграждане във връзка с претворяването на конкретния богослужебен текст, използваните изразни средства, употребата им в практиката и съдържа наблюдения на стила на отделните автори и на изпълнителски особености. Фактът че Росица Николова е действащ църковен диригент обуславя детайлния поглед към отделните песнопения. А това насочва и към друг значителен принос на дисертационния труд – неговата практико-приложна насоченост, която дава възможност на хорови диригенти и изпълнители, свързани с православната църковна музика, да използват в работата си авторските анализи и обобщения на докторантката.

В труда си Росица Николова представя, макар и накратко, и други автори, чиито многогласни богородични композиции са свързани с анализиранияте. Това открива перспективно поле за продължение на нейната изследователска работа, особено в областта на българската многогласна богослужебна музика за сравнителен анализ на богородични песнопения и от Атанас Бадев, Панайот Пипков, Александър Морфов, Апостол Николаев-Струмски, Христо Манолов и други композитори.

Приносно значение имат и приложенията, в които авторката представя всички текстове на богородичните песнопения, предмет на

труда, както и множество нотни примери извън въведените в основния текст.

В заключението Росица Николова сумира изводите за богородичните песнопения на тримата автори, които формулира в края на всеки от разделите на втора глава чрез т.нар. „обобщения“, и се стреми да изведе общи черти и различия в подхода им към този тип песнопения. Във връзка с това имам няколко препоръки към докторантката. Първо – на с. 125 е отбелязано: „Понякога, макар и значително по-рядко, в песнопенията им се прокрадва и светска градска мелодика“. В текста на работата обаче не открих конкретни примери за подобно заимстване при Д. Христов и П. Динев, а единствено при Чесноков. В такъв случай не смятам, че това може да бъде основен извод, който се отнася и до тримата композитори. Второ – докторантката изтъква, че и при тримата автори не могат да се изведат специфични белези, отнасящи се само до песнопенията за Богородица спрямо останалото им духовно творчество (с. 127). Ето защо мисля, че в заключението, вместо само да се посочват композиционни средства, използвани от Д. Христов, П. Динев и П. Чесноков, е по-добре да се изведат общите черти и различията при употребата на тези средства въз основа на спецификата на съответните богослужбни текстове. Още повече, че такива наблюдения има на много места в текста на дисертацията. Трето – на с. 124 Росица Николова отбелязва: „Идеите за новаторска музика на базата на древни църковно-певчески православни традиции израстват и се оформят както в Русия, така и в България, която е заимствала многогласното представяне на православната духовната музика именно от руската страна“ (с. 124). Тук трябва да се направи разграничение между понятията *Ново направление* в руската църковна музика от края на 19. и началото на 20. век, представител на което е Чесноков и *ново църковно пеене*, т.е. многогласно църковно пеене в

България, което развиват двамата български композитори. В първия случай става дума за нов етап от вековна традиция на многогласната църковна музика в Русия, а във втория – за качествено ново явление в България, което наред с традиционното монодийно пеене въвежда в богослужението и европейското многогласие, възприето чрез практиката на руската църква. Ето защо двете явления са от различни равнища, имат различен смисъл и съдържание.

Извън това в текста има и места, които се нуждаят от редакция. Например на с. 4 – 5 между следните две изречения липсва смислова връзка: „Автори от разни региони на страната, сред които Добри Христов и Петър Динев, възплътват придобитата висока музикална култура, духовни търсения и широкомащабен творчески потенциал при създаването на нова, различна и същевременно дълбоко духоносна църковна музика, със стойностни музикално-богослужебни образци, измежду които, като капчици роса блестят нежни богородични песнопения. Приблизително век по-късно от България, при управлението на св. княз Владимир, Русия приема християнството като официална религия, а с това и съществуващата богослужебна и химнографска книжнина.” Всъщност второто изречение връща 10 века назад, а не отправя един век по-късно. На с. 59 е посочено четвърто допълнено издание (2009) на „Народна Литургия“ ор. 6 (1929), но това издание не е допълнено от автора Петър Динев (1889 – 1980) за разлика от второто (1936) и третото (1974). Неясни или неточни остават например изрази като „вътрешно-явявящи се тоналности” (с. 63), „пусти“ съзвучия (с. 99, вероятно празни съзвучия – от руски език), „музико-образуващи елементи” (с. 99) и други.

Авторефератът в обем от 50 страници пълно и точно отразява съдържанието на дисертационния труд. В него Росица Николова е посочила четири публикации по темата на дисертацията, чиято

проблематика е свързана основно с втората глава на изследването. Три от тях са публикувани в списание „Българско музикознание”, издание на Института за изследване на изкуствата в периода 2015 – 2017 година (брой 4 на 2015 година и брой 3 – 4 на 2017 година). Четвъртата публикация е приета за печат също в списание „Българско музикознание” (брой 1 на 2019 година).

В заключение въпреки направените препоръки смятам, че дисертационният труд на Росица Николова показва познаване на проблематиката и в него има редица практико-приложни приноси. Трудът се основава се на достатъчен емпиричен материал и съдържа ценни авторски наблюдения и изводи.

Въз основа на това предлагам на уважаемото научно жури да присъди на Росица Николова образователната и научна степен *доктор* в професионално направление 8.3. *Музикално и танцово изкуство*, научна специалност *Музикознание и музикално изкуство*.

30 декември 2018 г.

Проф. д-р Юлиан Куюмджиев